כפרים פלסטיניים בבקעת אונו // אליהודיה, כפר עאנה, בית דג'ן

قرى فلسطينية في سهل أونو // اليهودية وكفر عانة وبيت دجن

٩

كتب // ميخائيل يعقوبسون

تصوير // ليرون شوع, ميخائيل يعقوبسون

כתב // מיכאל יעקובסון

צילמו // לירון שוע, מיכאל יעקובסון

עד לשנת 1948 היתה בקעת אונו מאוכלסת בצפיפות יחסית בכפרים ובעיירות פלסטיניות, ששרידים שלהם עדיין ניתן למצוא בלב יישובים ישראליים כדוגמת יהוד, אור יהודה ובית דגן. בינות השיכונים משנות השישים והמגדלים מהעשור האחרון מתחבאים ביישובים אלה שרידי בתי האבן, המסגדים והעצים שבצלם נחו, שוחחו ושרו עד 1948 תושבי המקום הפלסטינים שאינם פה עוד. בסיור שלפנינו נציע לבקר בשלושת הכפרים הסמוכים זה לזה, להתרשם ממה שנותר, ולנסות לדמיין כיצד נראה המקום קודם שחרב.

אליהודיה / אלעבאסיה اليهودية / العباسية

מספר תושבים בשנת 1948 // 6,554	عدد السكان في العام ١٩٤٨ // 6,554
מספר בתים בשנת 1948 // 1,553	عدد البيوت ١٩٤٨ // 1,553
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // לא ידוע	مصادر المعيشة الرئيسية حتى العام ١٩٤٨ // غير معروف
בתי ספר // בית ספר לבנים ובית ספר לבנות	مدارس في القرية // مدرسة للبنين وأخرى للبنات

אתרי דת //

- מסגד מרכזי עם מגדל מואזין (ניצב לצד רחוב סעדיה חתוכה ומשמש כיום כבית כנסת);
- בית קברות הרוס כולו, השוכן מתחת לגן הבנים. בית קברות נוסף שכן מתחת למה שהיום מגרש חניה בקצה הצפוני של רחוב סעדיה חתוכה;
- קבר שיח' הודא, המשמש כאתר עלייה לרגל וכיום מיוחס ליהודה בן יעקב.

مواقع دينية //

- مسجد مركزي مع مئذنة (قائم على جانب طريق سعاديا حتوكة يُستعمل اليوم ككنيس)
- مقبرة مهدمة برمتها قائمة تحت حديقة هبنيم. (مقبرة أخرى قائمة تحت ما يُستعمل اليوم موقفا للسيارات في الطرف الشمالي لشارع سعاديا حتوكة).
- قبر شيخ الهدى الذي يُستعمل كمزار وهو اليوم منسوب ليهودا بن يعقوب.

תאריך כיבוש // ה-4 במאי 1948	تاريخ الاحتلال // ٤ أيار ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים // אני לא יודע	أين يوجد اللاجئون حاليا // لا أعرف
יישובים יהודיים על אדמות הכפר // יהוד, סביון, מגשימים, גני יהודה וגני תקוה	بلدات يهودية على أراضي القرية // يهود، سبيون، مجشيميم، جني يهودا وجني تيكفا
יישובים פלסטיניים קרובים // רנתיה, כפר עאנה, סאקיה (הרוסים)	قرى فلسطينية مهدومة في الجوار // رنتية وكفر عانة والساقية

صورة غلاف: بركة الماء وفي الخلفية أبراج حي نفيه رابين في أور يهودا //
תמונת שער: בריכת ההשקיה וברקע מגדלי שכונת נוה רבין באור יהודה

حتى العام ١٩٤٨ كان سهل أونو مكتظا نسبيا بالقرى والبلدات الفلسطينية التي لا تزال آثارها قائمة وسط بلدات إسرائيلية مثل يهود وأور يهودا وبيت دجن. بين الأبنية السكنية من الستينيات والأبراج من العقد الأخير تختبئ وسط هذه البلدات مبانٍ من الحجر، مساجد وأشجار جلس في ظلها وتحادث وأنشد حتى العام ١٩٤٨ السكان الفلسطينيون الذين ليسوا هنا الآن. في المسار الذي أمامنا سنقترح زيارة ثلاث قرى متجاورة للتأمل فيما بقي ومحاولة تخيل المكان قبل أن يندثر.

כְּפר עאנה   كفر عانة

מספר תושבים בשנת 1948 // 3,248	عدد السكان في العام ١٩٤٨ // 3,248
מספר בתים בשנת 1948 // 799	عدد البيوت في العام ١٩٤٨ // 799
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // לא ידוע	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // غير معروف
בתי ספר // בית ספר לבנים ובית ספר לבנות	مدارس في البلدة // مدرسة للبنات وأخرى للبنين.
אתרי דת // מסגד	مواقع دينية // مسجد
תאריך כיבוש // ה-25 באפריל 1948	تاريخ الاحتلال // ٢٥ نيسان ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים // ירדן, ערב הסעודית, איחוד האמירויות, קטאר, ארצות הברית, אוסטרליה, כווית, מצרים	أين يتواجد اللاجئون اليوم // الأردن، السعودية، اتحاد الأمارات،الولايات المتحدة، أستراليا، الكويت ومصر.
יישובים יהודיים על אדמות הכפר // אור יהודה, נווה אפרים-מונסון	بلدات يهودية على أراضب القرية // أور يهودا، نفي أفرايم . مونسون
יישובים פלסטיניים קרובים // סאקיה, ח'ירייה (הרוסים)	بلدات فلسطينية مهدومة في الجوار // الساقية وخيرية

בית דג'ן   بيت دجن

מספר תושבים בשנת 1948 // 4,454	عدد السكان حتى العام ١٩٤٨ // 4,454
מספר בתים בשנת 1948 // 992	عدد البيوت ١٩٤٨ // 992
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // לא ידוע	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // غير معروف
בתי ספר // בית ספר לבנים ובית ספר לבנות (נהרסו)	مدارس // مدرسة للأبناء وأخرى للبنين (تم هدمهما)
אתרי דת // לא ידוע	مواقع دينية // غير معروف.
תאריך כיבוש // ה-25 באפריל 1948	تاريخ الاحتلال // ٢٥ نيسان ١٩٤٨
היכן נמצאים הפליטים // ירדן, אוסטרליה, ערב הסעודית, קנדה, נורבגיה, ארצות הברית, קטאר, סוריה	أين يتواجد اللاجئون اليوم // الأردن وأستراليا والسعودية وكندا والنرويج والولايات المتحدة وقطر وسورية
יישובים יהודיים על אדמות הכפר // בית דגן, משמר השבעה, חמד, גנות	بلدات يهودية على أراضي القرية // بيت دجن، مشمار هشبعاة، حمد، جنوت
יישובים פלסטיניים קרובים // אלסאפריה (הרוס)	قرى فلسطينية قريبة مهدومة // السافرية.

אליהודיה / אלעבאסיה היהודית / العباسية // יהוד يهود

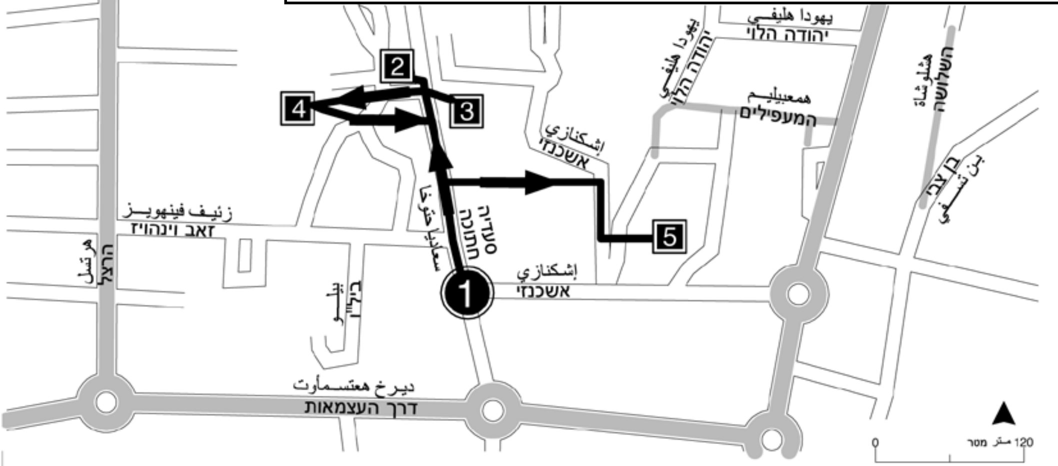

כפר עאנה كفر عانة // אור יהודה أو يهودا

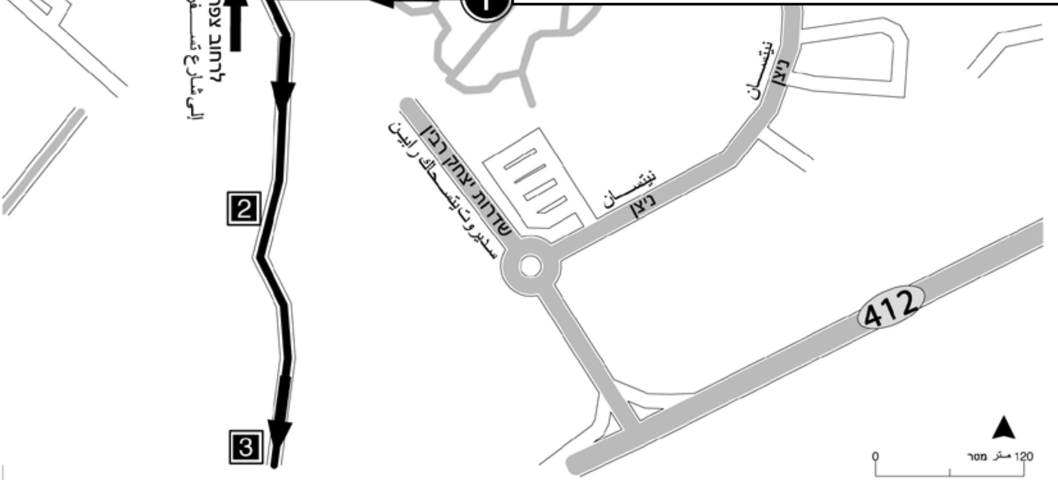

בית דג'ן بيت دجن // בית דגן بيت دجن

הגעה ברכב //

לבאים מכביש מספר 1: יורדים במחלף שפירים ופונים צפונה לכביש 412 על פי השילוט המכוון ליהוד. בצומת מערב יהוד פונים ימינה לכביש 461. ברמזור הראשון פונים שמאלה ליהוד ונכנסים לרחוב ויצמן. בכיכר השנייה פונים שמאלה לרחוב אשכנזי. נוסעים עד הסוף, ובקצה הרחוב פונים ימינה לרחוב סעדיה חתוכה. לאחר כמאה מטרים מחנים את הרכב.

الوصول بسيارة خصوصية //

للقادمين من شارع رقم ١: تنزلون في مفرق شفيريم وتتوجهون لشارع ٤١٢ حسب اللافتات المؤشرة على يهود. في مفرق غرب يهود تتوجهون يمينا لشارع ٤٦١. في الشارة الضوئية الأولى تنعطفون يسارا إلى يهود وتدخلون شارع فايتسمان. في الدوار الثاني تتوجهون يسارا إلى شارع أشكنازي. تسافرون حتى النهاية وتتجهون يمينا لشارع سعاديا حتوكة. بعد حوالي مئة متر تركنون السيارة في الموقف.

פרטי המסלול
تفاصيل المسار

סוג מסלול //

משולב – ברכב וברגל. בין אתרי הסיור ניתן להתנייד באופניים.

نوع المسار //

امدمج، سيرا وبالسيارة. يُمكن التنقل بالدراجة بين المواقع

נקודת מוצא //
רחוב סעדיה חתוכה, יהוד.

نقطة الاطلاق //
شارع سعاديا حتوكة، يهود.

נקודת סיום //

רחוב קיבוץ גלויות, בית דגן

نقطة النهاية //

شارع كيبوتس جلويوت، بيت دجن

אורך המסלול //

קטעי ההליכה קצרים מאוד, כמה עשרות מטרים בכל אתר.

طول المسار //

مقاطع السير قصيرة جدا، بضع عشرات الأمتار في كل موقع

משך המסלול //
כשלוש שעות

مدة المسار //
حوالي ثلاث ساعات

דרגת קושי //
קל

درجة الصعوبة //
سهل

מקום למלא בו מים //

בכל אחת מהתחנות ישנה חנות מכולת בסביבה הקרובה שבה ניתן לקנות שתייה.

موقع للتزود بالماء //

في كل واحدة من المحطات هناك حانوت بقالة في الجوار حيث يُمكن شراء الماء.

עונה מומלצת //
כל השנה

موسم مفضل //
طيلة السنة.

מדי חודש נעלם שריד נוסף לכפרים הפלסטיניים. בית, או רק קומה, בור מים או עץ תות, בית קברות, חורשה, שביל או כביש. אין מי ששומר, לאיש כאן לא אכפת, ואלה שלהם אכפת, שלהם היו שייכים האדמות והכפרים, פליטים עכשיו.

אליהודיה

כביש 461, שמתחיל בלבה של יפו ומסתיים בצומת בני עטרות, שוכן על אחד מצירי התנועה הקדומים בארץ. בצומת בני עטרות מתחבר הכביש עם כביש 40, שהיווה את אחת מדרכי האורך החשובות ביותר בתקופות קדומות. לצדן של דרכים אלה הוקמו, הוחרבו ויושבו מחדש יישובים רבים לאורך הדורות. בסיור זה נבקר בשניים מהכפרים הפלסטיניים שהתקיימו עד לנכבה לצד מה שהיום הוא כביש 461: הכפר אליהודיה וכפר עאנה; עוד נסייר בכפר נוסף, ששכן בסמוך אליהם, הוא בית דג'ן.

اليهودية

شارع ٤٦١، الذي يبدأ وسط يافا وينتهي في مفرق بني عطروت، يمتد على أحد محاور السير القديمة في البلاد. بجانب هذه الطرق أقيمت أو وُسّعت أو وُطّنت من جديد بلدات كثيرة على مدى العصور. في هذه الجولة سنزور قريتين فلسطينيتين عاشتا حتى النكبة إلى جانب الشارع المعروف اليوم برقم ٤٦١: قرية اليهودية وكفر عانة، ونزور أيضا قرية ثالثة مجاورة لهما هي بيت دجن.

לא הרבה נותר מהכפרים שהיו כאן עד 1948, אך לעת עתה ניתן עדיין לזהות את החיים שהיו ונעלמו. הכפרים מוזכרים כבר בתנ"ך, וכן בכתבים נוספים של מלכים, אצילים ושאר תיירים, עדות לרבדים הרבים שמכיל המקום, כאשר כל כובש מותיר את חותמו במרחב. אליהודיה, כפר עאנה ובית דג'ן היו בעבר חלק מנפת יאפא וכיום הם חלק מהטבעת החיצונית של מטרופולין גוש דן. מיקומם הופך אותם למוקדי ביקוש נדל"ניים, ביקוש אשר אינו מיטיב עם שרידיהם. מדי חודש נעלם שריד נוסף לכפרים הפלסטיניים. בית, או רק קומה, בור מים או עץ תות, בית קברות, חורשה, שביל או כביש. אין מי ששומר, לאיש כאן לא אכפת, ואלה שלהם אכפת, שלהם היו שייכים האדמות והכפרים, פליטים עכשיו. כך מושלמת בימים אלה ממש ולנגד עינינו, הנכבה הפיזית, בשקט וללא מעצור.

لم يبق الكثير من القرى التي كانت هنا حتى العام ١٩٤٨، ومع هذا يُمكننا حتى الآن أن نتعرّف على الحياة التي كانت وانتهت. فالقرى مذكورة في التوراة، وفي أسفار الملوك والنبلاء وسائر الرحّالة، شهادة على الطبقات الكثيرة التي يتألف المكان منها، فيما يترك كل واحد من الغُزاة أثره في الأنحاء. اليهودية وكفر عانة وبيت دجن كانت في السابق من قضاء يافا. وهي اليوم جزء من الحلقة الخارجية لمركز دان المديني. يحول الموقع هذه القرى إلى مواقع طلب على العقارات وهو طلب يأتي على ما بقي من آثارها. كل شهر يختفي أثر آخر من آثار القرى الفلسطينية. بيت أو طابق منه، أو بئر ماء أو شجرة توت، مقبرة أو حرش أو ممر أو شارع. لا أحد يحافظ عليها، لا أحد يكترث، والذين يهمهم الأمر الذين امتلكوا في السابق الأرض والقرى فإنهم الآن لاجئون. وهكذا تُستكمل أمام أعيننا، النكبة المادية، بهدوء وبدون عائق.

كل شهر يختفي أثر آخر من آثار القرى الفلسطينية. بيت أو طابق منه، أو بئر ماء أو شجرة توت، مقبرة أو حرش أو ممر أو شارع. لا أحد يحافظ عليها، لا أحد يكترث، والذين يهمهم الأمر الذين امتلكوا في السابق الأرض والقرى فإنهم الآن لاجئون.

1

הסיור מתחיל ברחוב הראשי של העיר יהוד, או לפחות במה שנותר ממנו. רחוב סעדיה חתוכה, הקרוי על שם ראש המועצה המיתולוגי של יהוד, הוא רחוב מת. לפני למעלה מעשור החל סוחר מקומי לרכוש את השטחים בסביבת הרחוב, במטרה להפוך את המקום למעין קניון פתוח בבעלותו. כשאותו סוחר הפך לראש העיר, חלומו החל לרקום עור וגידים – במימון עיריית יהוד. לפרויקט קראו אז "פרויקט לוגאנו"; אותו סוחר ביקר בעיר לוגאנו שבשווייץ, התלהב מהעיר העתיקה שם וביקש מהאדריכלים הישראלים – אותם אדריכלים שתכננו בין השאר את 'פרויקט הולילנד' הידוע לשמצה בירושלים, להעתיק את מה שראה שם אל מרכז יהוד. כך עשו האדריכלים, אולם בשל קשיי מימון ואי־אילו חקירות במשטרה, לא הצליח ראש העיר לממש בינתיים את חלומו הנדל"ני.

1

تبدأ جولتنا في الشارع الرئيسي لمدينة يهود، أو على الأقل فيما تبقى منه. شارع سعاديا حتوكة، المسمى باسم رئيس المجلس المحلي الأسطوري ليهود، وهو شارع ميت. قبل أكثر من عقد بدأ تاجر محليّ باقتناء العقارات في محيط الشارع بهدف تحويلها إلى مجمع تجاري مفتوح. عندما تحول هذه التاجر لرئيس السلطة المحلية، بدأ مشروعه يُطبق ـ بتمويل من بلدية يهود. وقد سموا المشروع «مشروع لوغانو»؛ فالتاجر المذكور زار مدينة لوغانو في سويسرا، تحمس للمدينة القديمة هناك وطلب من مصممين معماريين إسرائيليين ـ أولئك الذين خططوا مشروع هوليلاند سيء الصيت في القدس، أن ينسخوا ما شاهده هناك إلى وسط مدينة يهود. وهذا ما فعله المصممون. إلا أنه بسبب مشاكل تمويل وبعض التحقيقات البوليسية لم يتمكن رئيس البلدية حتى الآن من تحقيق حلمه العقاري.

في شارع سعاديا حتوكة نجد بيت رقم ٤٥. هنا كان بيت عائلة زعيم اليهودية. لم نتمكن من معرفة أسمه. في القريب سيتم هدم المنطقة كلها بينما سيكون هذا البيت أحد البيوت التي ستبقى.

את החזון של ראש עיר ניתן אולי לתאר כפנטזיה אירופית, אולם ברעיונו טמון ניצוץ של אמת: עיירה עתיקה שאותה יש לחדש ולשקם אכן נמצאת כאן. אלא שזו איננה באירופה, לצד אגם מים מתוקים ומגבני גבינות משובחות, כי אם כאן לפנינו. זוהי אליהודיה, עיירה בעלת עבר עשיר אף יותר, שבשיאה גרו בה קרוב ל-7,000 תושבים. ההיסטוריון הפלסטיני וליד אלח'אלדי מציין שבשנת 1932 החליטו תושבי אליהודיה לשנות את שם עיירתם לאלעבאסיה. משיחות עם פליטים הסתבר כי השינוי נבע מתוך כעס ומחאה על היהודים, שנודע כי הם מתכננים לכבוש את פלסטין. היות והניסיונות העכשוויים להתקשר עם פליטים מהכפר או צאצאיהם לא הצליח, אין מידע רב על אודות החיים בכפר והדמויות שהנהיגו את תושביו; דבר זה גם נכון לגבי כפר עאנה, שם המידע מצומצם אף יותר.

2 ברחוב סעדיה חתוכה נמצא את בית מספר 43. כאן היה בית משפחתו של מנהיג אליהודיה. את שמו לא הצלחנו למצוא. בקרוב הולך האיזור

يُمكننا أن نصف حلم رئيس البلدية على أنه فانتازيا أوروبية، إلا أن في حلمه ذرة من الحقيقة: بلدة قديمة ينبغي تطويرها وترميمها قائمة هنا. إلا أنها ليست في أوروبا، بجانب بحيرة ماء عذبة ومنتجي أجبان ذات جودة عالية، وإنما هنا أمامنا. إنها اليهودية، بلدة ذات ماض أكثر عراقة، عاش فيها في عزّها نحو ٧٠٠٠ نسمة. يشير المؤرخ الفلسطيني وليد الخالدي إلىأنه في العام ١٩٣٢ قرر سكان اليهودية أن يغيّروا أسم بلدتهم إلى العباسية. واتضح من أحاديثنا مع اللاجئين أن التغيير نبع من غضب على اليهود الذين عُرف عن نيتهم احتلال فلسطين. بما أن المحاولات الحالية للاتصال مع اللاجئين أو ذريتهم لم تنجح، ليس هناك معلومات وافية عن الحياة في القرية والشخصيات التي قادت سكانها، وهو ما ينسحب أيضا على كفر عانة حيث المعلومات محدودة أكثر.

2 في شارع سعاديا حتوكة نجد بيت رقم ٤٥. هنا كان بيت عائلة زعيم اليهودية. لم نتمكن من معرفة أسمه. في القريب سيتم هدم المنطقة كلها بينما سيكون هذا البيت أحد البيوت التي ستبقى. يُستعمل البيت حاليا كمركز للشرطة ومكاتب

רחוב סעדיה חתוכה 43, יהוד: בעבר בית מוכתר הכפר והיום לקראת הריסה //
شارع سعاديا حتوكة ٤٣: في الماضي بيت مختار القرية واليوم مهدد بالهدم

כולו להיהרס, ואחד מהמבנים היחידים שעתידים להשאר הוא הבית הזה. בינתיים משמש הבית כתחנת משטרה קטנה, וכן למשרדים של ארגונים שונים הפועלים בעיר. הבית הוא דו־קומתי ומשלב שתי טכנולוגיות בנייה, המייצגות כל אחת תקופה היסטורית אחרת: קומת המסד היא קומת אבן עתיקה, וקומתו העליונה היא קומה מאוחרת, שהוקמה זמן לא רב לפני הנכבה על ידי דיירי הבית המקורי.

מעברו השני של הרחוב שוכן בניין העירייה החדש. נוכל לראותו אם נחצה את רחוב סעדיה חתוכה, ובין בית מספר 34 ו-44 נכנס לרחוב מרבד הקסמים. בניין זה תוכנן על ידי אותם אדריכלים שתכננו את פרויקט הולילנד ואת פרויקט לוגאנו העתידי. לצורך הקמת ביתה, הרסה עיריית יהוד

لجمعيات مختلفة عاملة في المدينة. البيت من طابقين مؤسس من منهجين في العمارة يُمثل كل واحد منهما حقبة تاريخية أخرى: الطابق الأول من الحجارة القديمة أما الطابق الثاني فقد بُني لاحقا قبيْل النكبة بأيدي سكان البيت الأصلي.

من الجهة الثانية للشارع، تقوم عمارة البلدية الجديدة. نستطيع رؤيتها إذا ما عبرنا شارع سعاديا حتوكة، بين بيت رقم ٣٤ و٤٤ ندخل شارع «مرباد هكسميم». بيت صممه المصممون المعماريون الذي خططوا مشروع هوليلاند ومشروع لوجانو الموعود. لغرض إقامة العمارة هدمت بلدية يهود عددا من بيوت اليهودية من أساساتها. وعندما تم حفر أساسات العمارة الجديدة تم العثور على مكتشفات أثرية من الحقبة الصليبية.

כאן היה בית משפחתו של מנהיג אליהודיה. את שמו לא הצלחנו למצוא. בקרוב הולך האיזור כולו להיהרס, ואחד מהמבנים היחידים שעתידים להשאר הוא הבית הזה.

עד היסוד כמה מבתי אליהודיה. כשנחפרו יסודות לבניין החדש נתגלו באדמה ממצאים ארכיאולוגיים מהתקופה הצלבנית.

3 בניין העירייה ברחוב סעדיה חתוכה 30א עוטף את המסגד – מבנה עתיק נוסף, ששרד הודות ליופיו הייחודי. באליהודיה פעלו מספר מסגדים במקביל, אך המסגד המרכזי עלה בהדרו על השאר בזכות מגדל המואזין הגבוה שהתנשא לצדו. כיום פועל במבנה בית כנסת על שם שלום שבזי, המשרת את תושבי העיר. מגדל המואזין נכנס גם להיסטוריה הישראלית: בעת הקרבות על אליהודיה ב-48' נתפס מרכז העיירה על ידי כוחות לוחמים יהודיים, והמסגד הוחזק על ידי שתי לוחמות האצ"ל רות מוריץ ומרים אהרוני. בהפתעה, חזרו הכוחות הערביים וכבשו את היישוב, והשתיים נלכדו במגדל. כדי לא ליפול לידיים הלא נכונות בעודן בחיים, העדיפו השתיים, על פי המסורת, לקפוץ אל מותן ממרומי המגדל.

3 بناية البلدية في شارع سعاديا ٣٠أ يحيط بالمسجد ـ مبنى عتيق آخر بقي قائما بفضل جماله الخاص. كان في اليهودية عدد من المساجد، إلا أن المسجد الرئيسي فاق المساجد الأخرى في جمال تصميمه بفضل المئذنة لصقه. اليوم، يقوم في المكان كنيس على أسم شالوم شابزي لخدمة سكان البلدة. وقد دخلت المئذنة التاريخ الإسرائيلي: خلال المعارك على اليهودية في العام ١٩٤٨ سيطر مقاتلون يهود على وسط البلدة، واستحكمت في المسجد مقاتلتان من «إيتسل»، روت موريتس ومريم أهروني. وبشكل مفاجئ عاد المقاتلون العرب وسيطروا على البلدة، وعلقت المقاتلتان في المئذنة. حتى لا تسقطان في الأسر فضّلتا القفز من أعلى المئذنة إلى موتيهما بموجب ما كان معمولا به في هذه الحالات.

מבני המסגד בנויים סביב חצר מרובעת. במרכזה ניטע על ידי התושבים הפלסטינים עץ תות, שנעקר על ידי עיריית יהוד לפני שנים ספורות. בדופן הדרומית של החצר שוכן החלק העתיק של המסגד, במבנה קשתות – בהתאם לטכנולוגיות הבנייה שהיו נהוגות במקום עד לגילויו של הבטון, בראשית המאה העשרים. לדופן המערבית של החצר צמוד מבנה אבן מאוחר יותר, עם גג בטון. חלק זה הוקם ככל הנראה לאחר מלחמת העולם הראשונה, והיווה הרחבה למסגד המקורי. מגדל המואזין הוא הזכר היחיד שייוותר מאליהודיה על פי תוכניות העירייה.

بنايات المساجد مبنية حول ساحة مربّعة. زرع السكان الفلسطينيون في مركزها شجرة توت اقتلعتها بلدية يهود قبل بضع سنوات. في الجدار الجنوبي للساحة يقوم القسم القديم من المسجد، في مبنى من الأقواس ـ تبعا للطريقة التي كانت معتمدة حتى اكتشاف الباطون في مطلع القرن العشرين. في الجهة الغربية من الساحة يقوم مبنى خاص من الحجر من فترة متأخرة أكثر، مع سقف من الباطون. وقد يكون أقيم هذا القسم بعد الحرب العالمية الأولى وشكل باحة للمسجد الأصلي. ستكون المئذنة هي الأثر الوحيد الذي سيبقى من اليهودية حسب خطة البلدية.

5 לאחר כינונה של מדינת ישראל, אכלסו מוסדות המדינה החדשה את אליהודיה בעולים חדשים. בחלקו הדרומי של היישוב היה שוק בהמות,

5 بعد إقامة دولة إسرائيل وطّنت سلطات الدولة في اليهودية مجموعات من المهاجرين. وكان في الجهة الجنوبية من البلدة سوق للبهائم الذي تم الحفاظ

مبانٍ أخرى تشكل آثار أخيرة للحياة المدينية التي كانت في اليهودية منتشرة في محيط شارع سعاديا حتوكة وتشهد على عظمة وغنى القرية كمركز مديني كما نستنتج من حقيقة أنها أقيمت من طابقين على أعمدة منقوشة.

שייעודו המקורי נשמר בקירוב גם אחרי 48', ובמקום נבנה מרכז מסחרי שזכה לשם "שוק אשכנזי". כיום, ב-2012, מתוכנן גם שוק זה להיהרס ולהפוך לשכונת מגדלי מגורים, כך שגם פיסת היסטוריה זו עומדת להעלם.

عليه كما هو تقريبا إلى ما بعد العام ١٩٤٨، ومن ثم بُني في الموقع مركز تجاري سمّي بـ«سوق أشكنازي». من المقرر اليوم، العام ٢٠١٢، أن يُهدم هذا المركز أيضا وأن يتحول إلى عمارات سكنية عالية، بحيث أن قطعة التاريخ هذه قد تختفي هي، أيضا.

4 הנקודה הבאה בסיור היא מבנה קבר, שככל הנראה הוקם בתקופה הממלוכית. המבנה שוכן מערבית לרחוב סעדיה חתוכה, בקצה גן שנקרא בעבר 'גן הבנים', לזכרם של תושבי יהוד חללי מלחמות ישראל. לגן ניתן להגיע מבין הבתים 35 ו-37 ברחוב סעדיה חתוכה. לזכר הנופלים הוקמה גם אנדרטה גדולה בגן, הבולטת מרחוק. לאחר שהמקום הוזנח באופן חריג ומתקניו פורקו, הוא הפך למקום שומם ולא מזמין, אך בימים אלה החלו עבודות להקמת פרויקט מגורים יוקרתי באיזור כולו. אתר הקבר, כפי שמציין אלח'אלדי, נקרא בעבר קבר נבי הודא. לאחר הקמת המדינה נשמרה המסורת, וכיום מיוחס אתר הקבר ליהודה בן יעקב. המקום פתוח בשעות קבועות לקהל הרחב, ומהווה מוקד עלייה לרגל ליהודים מסורתיים.

4 النقطة التالية في جولتنا هي مبنى من الحجر، أقيم كما يبدو في فترة المماليك. يقوم المبنى غرب شارع سعاديا حتوكة، في طرف حديقة سمّيت سابقا حديقة «هبنيم»، لذكرى سكان يهود ضحايا حروب إسرائيل. يُمكن الوصول إلى الحديقة من بين بيتي ٣٥ و٣٧ في شارع سعاديا حتوكة. ولذكرى الضحايا أقيم نصب كبير في الحديقة يبدو عن بُعد. بعد أن تم إهمال المكان بشكل استثنائي وتفكيك منشآته تحول إلى مكان مقفر ولا يشدّ أحدا إليه. لكن بدأت هذه الأيام أعمال إقامة مشروع سكني في المنطقة كلها. موقع القبر، كما يقول الخالدي، سُمّيَ قبر النبي الهدى. وبعد إقامة الدولة تم الحفاظ على القبر الذي نُسب إلى يهودا بن يعقوب. الموقع مفتوح في ساعات محددة للجمهور ويشكل مزارا لليهود التقليديين.

מבנים נוספים המהווים שרידים אחרונים לחיים העירוניים שהיו באליהודיה פזורים בסביבת רחוב סעדיה חתוכה, ומעידים על עושרה ועוצמתה של אליהודיה כמרכז איזורי, כפי שניתן ללמוד מצפיפותם היחסית ומהעובדה שנבנו בשתי קומות עם עמודים דקורטיבים.

בכניסה למבנה שני עמודי שיש, אשר הובאו למקום בשימוש משני (שימוש בחלקי מבנים עתיקים בבנייה מאוחרת יותר), ככל הנראה מכנסייה קדומה שהוחרבה. על פי שומר הקבר, מתחת למבנה הקבר מתחבאת מערה עמוקה, אליה איש אינו נכנס. מבנה הקבר עצמו קטן אמנם, אך הוא בולט מרחוק הודות לכיפה הלבנה המעטרת את ראשו. בתוך המבנה מצויה מצבת קבר נאה המחופה בפרוכת. עד 1948 שכן מסביב למבנה הקבר בית הקברות המרכזי של אליהודיה. כיום אין לו זכר, למעט מבנה קבר נבי הודא.

מבנים נוספים המהווים שרידים אחרונים לחיים העירוניים שהיו באליהודיה פזורים בסביבת רחוב סעדיה חתוכה, ומעידים על עושרה ועוצמתה של אליהודיה כמרכז איזורי, כפי שניתן ללמוד מצפיפותם היחסית ומהעובדה שנבנו בשתי קומות עם עמודים דקורטיבים. קשה לכוון את המסייר באיזור למקומם המדויק, לכו באיזור הרחוב, חפשו אותם.

في مدخل البناية عمودان من الرخام أحضرا إلى المكان لإعادة الاستعمال (استعمال قطع بناء من بنايات قديمة)، كما يبدو من كنيسة قديمة تم تدميرها. وحسب حارس القبر، في أسفل القبر مغارة عميقة لا يدخلها أحد. مبنى القبر نفسه صغير لكنه يظهر من بعيد بفضل القبة البيضاء التي تزينه. في داخل القبر شاهد منقوش. حتى العام ١٩٤٨ كان إلى جانب القبر مقبرة اليهودية الرئيسية. مقبرة ليس لها أي أثر اليوم سوى قبر النبي الهدى.

مبانٍ أخرى تشكل آثار أخيرة للحياة المدينية التي كانت في اليهودية منتشرة في محيط شارع سعاديا حتوكة وتشهد على عظمة وغنى القرية كمركز مديني كما نستنتج من حقيقة أنها أقيمت من طابقين على أعمدة منقوشة. من الصعب توجيه الزائر إلى موقع محدّد، سيروا هناك وابحثوا عنها.

מסגד הכפר אליהודיה, המשמש היום כבית כנסת. ברקע: בניין העירייה //
مسجد القرية الذي يُستخدم ككنيس وفي الخلفية بناية البلدية

אם תעמדו בפארק כשגבכם לכיוון מזרח, שם נמצאים מסלולי ההמראה והנחיתה של נמל התעופה בן גוריון, תראו משמאלכם עצים גבוהים ובתים ישנים. אלה הם שרידי כפר עאנה.

כְּפַר עאנה

נחזור לרכב וניסע לאור יהודה, למתחם שעוד יש המכנים אותו "כפר עאנה". מרחוב חתוכה נשוב לרחוב אשכנזי, וממנו נפנה ימינה לרחוב ויצמן. בקצהו הדרומי נפנה ימינה לכביש 461. בצומת מערב יהוד, היא הצומת הראשונה, נפנה שמאלה לכביש 412, ובפניה השנייה ימינה לשדרות יצחק רבין. נחנה את הרכב בתחילתה של השדרה. 1 כאן, בפארק שכונתי, שכן לבו של כפר עאנה, אשר שרידיו הוחרבו כמעט כליל בשנים האחרונות בעקבות תנופת בנייה עצומה שפקדה את המקום. על חורבות כפר עאנה הולכת ונשלמת בימים אלה הקמתה של שכונה הנושאת את השם "שכונת נוה רבין". אם תעמדו בפארק כשגבכם לכיוון מזרח, שם נמצאים מסלולי ההמראה והנחיתה של נמל התעופה בן גוריון, תראו משמאלכם עצים גבוהים ובתים ישנים. אלה הם שרידי כפר עאנה.

كُفر عانة

نعود إلى السيارة، نسافر إلى أور يهودا لموقع لا يزال يُسمى «كُفر عانة». نعود من شارع حتوكة لشارع أشكنازي، ومنه يمينا إلى شارع فايتسمان. في طرفه الجنوبي نتجه إلى شارع ٤٦١. في مفرق غرب يهود، وهو المفرق الأول، نتجه إلى اليسار لشارع ٤١٢، وفي المنعطف الثاني إلى يمينا إلى جادة يتسحاق رابين. نركن السيارة في بداية الجادة. 1 هنا، في منتزه حاراتي تقوم نواة كُفر عانة التي تم تخريب آثارها بشكل تام تقريبا بسبب حركة بناء نشطة حصلت في المنطقة. على خرائب قرية كُفر عانة تستكمل هذه الأيام إقامة حي جديد يحمل أسم «نفيه رابين». إذا وقفتم في المنتزه الذي وراءكم باتجاه الشرق، ستجدون مدرجات الإقلاع والهبوط في مطار بن غوريون، ستجدون من يساركم أشجارا عالية وبيوتا قديمة. هذه آثار كُفر عانة.

קבר נבי הודא, היום: קבר יהודה בן יעקב // قبر نبي الهدى، حاليا: قبر يهودا بن يعقوب

כפר עאנה היה כפר גדול למדי על הדרך הקדומה שהובילה ליפו. בשמו של הכפר מסתתר ככל הנראה שם קדום יותר, והוא כפר אונו המוזכר בתנ"ך. כיום קרויה הבקעה כולה בקעת אונו, ובחלקה הצפוני שוכנת העיר קרית אונו, שהוקמה בשנות הארבעים על אדמות שנקנו מכפר עאנה ומח'ירייה הסמוכה. העיר אור יהודה, שבה אנו נמצאים, הוקמה בשנות החמישים כצירופן של מספר מעברות, שאחת מהן הוקמה על שרידי כפר עאנה. למעברה קראו על שם הכפר, וכך השתמר שם השכונה עד היום בפי התושבים המקומיים. במרכז מסחרי סמוך עדיין תלוי שלט גדול וישן משנות החמישים המכריז "מרכז כפר עאנה". את מספר הבתים שנותרו מהכפר ניתן לספור על שתי ידיים, וגם עתידם שלהם אינו מובטח. בשל הפיתוח המואץ, כנראה גם אלה לא יישארו כאן עוד זמן רב.

كانت قرية كُفر عانة كبيرة جدا على الطريق القديمة الواصلة إلى يافا. يختفي في أسم القرية، كما يبدو، اسم أقدم وهو كفار أونو المشار إليها في التوراة. يُسمى السهل كله اليوم سهل أونو، وفي طرفه الشمالي تقوم مدينة كريات أونو التي أقيمت في الأربعينيات على أراضٍ تم شراؤها من كُفر عانة وخيرية المجاورتين. مدِينة أور يهودا، التي نتواجد فيها الآن، أقيمت في الخمسينسات كتجميع عدد من «المعبروت» ـ مواقع سكنية مؤقتة للقادمين ـ. كانت واحدة منها أقيمت على أنقاض قرية كُفر عانة. سميت «المعبراة» على أسم القرية وهكذا بقي أسم الحي على ألسنة السكان كذلك إلى يومنا هذا. ولا يزال هناك في مركز تجاري مجاور لافتة كبيرة من سنوات الخمسين تشير إلى «مركز كفر عانة». عدد البيوت التي بقيت من القرية يُمكن عدها على أصابع اليد الواحدة، كذلك فإن مستقبلها ليس مضمونا. بسبب التطوير المتسارع يبدو أن هذه البيوت أيضا لن تبقى هنا لزمن طويل.

إذا وقفتم في المنتزه الذي وراءكم باتجاه الشرق، ستجدون مدرجات الإقلاع والهبوط في مطار بن غوريون، ستجدون من يساركم أشجارا عالية وبيوتا قديمة. هذه آثار كُفر عانة.

2 דווקא מסגד הכפר נותר על תלו: מבנה בודד לצד הדרך המרכזית החוצה את השטח. אין פה רחובות או מספרים, וגם בתים אין כמעט. המסגד הוא מבנה בצורת מלבן מוארך, המורכב משני אגפים שנבנו בתקופות שונות. האגף שקרוב לכביש הוא למעשה חצר הפתוחה לשמיים ומוקפת חומה גדולה, והאגף השני הוא מבנה המסגד העתיק. שני המבנים בנויים מאבן מקומית, אך בשיפוצים שנערכו במבנה במהלך השנים, ככל הנראה על ידי תושבי כפר עאנה המקוריים, שולב בו בטון במספר מקומות. המחראב, גומחת התפילה, בולטת מחזית המבנה הפונה למזרח באגף הישן. כיום המבנה אמנם שלם, אך כל פתחיו אטומים ולא ניתן להכנס אליו. באחד הפתחים שבר מישהו את אחד הבלוקים, וניתן להציץ פנימה. את הכתובת הערבית שמעל לכניסה לאגף הישן ניתן עדיין לראות.

2 مسجد القرية بالذات بقي على حاله: مبنى منفرد بجانب الطريق الرئيسية التي تقطع المنطقة. لا توجد هنا شوارع وأرقام، ولا بيوت تقريبا. المسجد هو على شكل مستطيل ممتد مؤلف من قسمين بنيا في فترتين مختلفتين. القسم القريب من الشارع هو عمليا باحة مفتوحة على السماء ومحاطة بسور كبير والقسك الثاني هو مبنى المسجد القديم.

المبنيان مُشادان من الحجارة المحلية، إلا أنه في ترميمات أُجريت في المبنى خلال السنين، كما يبدو بأيدي كُفر عانة الأصليين، تم دمج الباطون في عدد من الأمكنة. المحراب، بارز من واجهة المبنى ويتجه شرقا في القسم القديم. صحيح أن المبنى اليوم كامل إلا أن كل أبوابه وفتحاته مغلقة ولا يُمكن الدخول إليه. في إحدى الفتحات كسر أحدهم طوبة ويُمكن النظر إلى الداخل. ولا زال بالإمكان قراءة الشعار الذي كتب فوق مدخل المبنى القديم باللغة العربية.

على الرغم من التصدعات التي حدثت في جدران البركة إلا أنها لا تزال كاملة، يمكن التسلق بسهولة إلى حافتها ورؤية الدرجات الثلاث التي تشكل جدرانها الداخلية والمطلية بقصارتها الوردية اللون الأصلية.

3 כשממשיכים עם דרך העפר מגיעים לאחר העיקול לבריכת השקיה – שריד נוסף מעברו של כפר עאנה, שכיום ניצב נטוש בקצה שדה. על אף הסדקים שנוצרו בבריכה בשל הזנחה היא נשארה שלמה, וניתן לטפס בקלות אל שפתה ולהתרשם משלוש המדרגות המהוות את דפנותיה, המטויחות בטיח הוורדרד המקורי.

החוקר הצרפתי ויקטור גרן, שביקר באיזור במחצית השנייה של המאה ה-19, ביקר גם בכפר עאנה. בתיאוריו מוצג הכפר כטיפוסי לכפרי הסביבה:

> הבתים בנויים בנייה גסה מלבנים מיובשות בשמש, עשויות מחומר ותבן. פה ושם מיתמרים עצי תומר, שכפותיהם הירוקות מוסיפות לוויית חן למצבור בתי המגורים. בחורף נקווים מי הגשמים לשתי ברכות רדודות הכרויות בקרקע בקרבת הכפר. נוסף לכך מאפשרות כמה בארות להשקות את גני הכפר באמצעות אנטיליות [מערכת לשאיבת מים מבאר]. ליד אחת הבארות ראיתי ניצבים עמודי שיש אחדים, עתיקים למראה.

3 إذا واصلنا السير على الطريق الترابية نصل بعد المنعطف إلى بركة ري ـ أثر آخر من ماضي قرية كفر عانة مهمل في طرف أحد الحقول. على الرغم من التصدعات التي حدثت في جدران البركة إلا أنها لا تزال كاملة، يمكن التسلق بسهولة إلى حافتها ورؤية الدرجات الثلاث التي تشكل جدرانها الداخلية والمطلية بقصارتها الوردية اللون الأصلية.

الباحث الفرنسي فيكتور جرن الذي زار المكان في النصف الثاني من القرن التاسع عشر زار أيضا قرية كُفر عانة. تبدو القرية في كتاباته كقرية من قرى المنطقة:

> «الأبنية مُشادة بطريقة عشوائية من حجارة مجففة في الشمس، مصنوعة من طين وقش. هنا وهناك أشجار عالية، تضيف خضرتها مؤثرا جماليا إلى مجمع البيوت السكنية. تتجمع مياه الشتاء في بركتين ضحلتين محفورتين في الأرض قريبا من القرية. إضافة إلى ذلك تتيح بعض الآبار ري بساتين القرية بواسطة مضخات. وقد رأيت بجانب الآبار أعمدة من الرخام قديمة الشكل».

על אף הסדקים שנוצרו בבריכה בשל הזנחה היא נשארה שלמה, וניתן לטפס בקלות אל שפתה ולהתרשם משלוש המדרגות המהוות את דפנותיה, המטויחות בטיח הוורדרד המקורי.

שבילי העפר של כפר עאנה משתנים במהירות. אם אכוון אתכם לאחד מהם היום, יתכן שהוא לא יישאר כאן כבר כשתסיירו אתם בו. אלא ששבילים אחרים ייוותרו ודאי בין גבעות האדמה, ולפני החזרה לרכב כדאי לשוטט בהם מעט. אם תחפשו תוכלו למצוא חלקי בטון, ברזל ואבן זרוקים על גבי האדמה – תערובת המעידה על ההרס הרב שהתבצע כאן במהלך עשרות השנים האחרונות. ההרס מספר את סופו של כפר עאנה. את מקומם של בתי האבן והמלט תופסים כיום מגדלים חסרי זהות, מדשאות ירוקות ומתקני משחק צבעוניים.

ممرات كفر عانة الترابية تتغير بسرعة. إذا وجهتكم اليوم لواحد منها فمن الممكن ألا يكون هناك عندما تكونون أنتم هناك في جولة. إلا أن ممرات أخرى ستبقى بالطبع بين التلال الترابية، أنصح بالسير فيها قيلا قبل العودة إلى السيارة. وإذا اجتهدتم ستجدون هناك قطعا من الباطون، والحديد والحجارة المرمية على الأرض ـ خليط يشهد على التهديم المروّع الذي حصل هنا خلال العقود الأخيرة. وتحكي هذه الأنقاض نهاية قرية كُفر عانة. بدل بيوت الحجر والأسمنت تقوم هناك اليوم أبراج سكنية بدون هوية ومساحات من العشب الأخضر ومنشآت لألعاب ملونة.

בריכת ההשקיה, וברקע מבני איזור התעשיה של אור יהודה // بركة الري وفي الخلفية مباني المنطقة الصناعية في أور يهودا

בית דג'ן

בין כפר עאנה לנקודה הבאה בסיור, הכפר בית דג'ן, ניתן למנות כפרים נוספים שהיו כאן ואינם, ביניהם אלסאפריה (כיום כפר חב"ד) וסאקיה (כיום מערב אור יהודה). משדרות יצחק רבין באור יהודה, שם החנינו את רכבנו, נשוב חזרה לכביש 412 ונמשיך מערבה. לאחר שנחצה את צומת שפירים ולאחר שיתפתל הכביש, נפנה שמאלה ברמזור הראשון,

بيت دجن

بين كُفر عانة والنقطة التالية في جولتنا، تقع بيت دجن. يُمكننا أن نذكر قرى أخرى كانت هنا ولم تعد موجودة، من بينها السافرية (قرية «حباد» اليوم) والساقية (اليوم غرب أور يهودا). من جادة يتسحاق رابين في أور يهودا، هناك أوقفنا سيارتنا، نعود إلى شارع ٤١٢ ونواصل السفر غربا. بعد أن نقطع مفرق شفيريم وبعد أن يتعرّج الشارع نتجه يسارا

هذه التلة والحديقة فوقها تخفيان عمليا دمار بيت دجن.
هنا كان مركز القرية.

הנכנס לתחומי המועצה המקומית בית דגן, לכיוון שדרות מנחם בגין. אחרי שיתפתל הכביש נראה לפנינו גבעה שעליה נטוע גן. נפנה שמאלה לרחוב שבזי, ונחנה את הרכב לפני בית ערבי ישן, שבקומתו הראשונה מזנון פלאפל. מכאן נמשיך ברגל במסלול מעגלי מסביב לגבעה.

1 סמוך לבית הערבי, מימיננו, נמצא בניין המועצה המקומית של היישוב בית דגן, שהוקם על חורבות בית דג'ן. לא נלך לכיוון בית המועצה, אלא נפנה שמאלה ונקיף את הגבעה ברחובות שבעבר היו חלק ממרכזו הצפוף של הכפר בית דג'ן.

הליכה קצרה במעלה הגבעה תוביל אותנו למספר מבנים מקוריים שנותרו מהכפר. גבעה זו, והגן שעליה, מסתירים למעשה את חורבן בית דג'ן. כאן היה לבו העתיק של הכפר. רחוב שבזי שבו אנו נמצאים הוא למעשה אינו רחוב כיום, אלא דרך העוברת במקום שנראה כמו שדה. במשך השנים נהרסו כל הבתים הערביים שעמדו לצדי הרחוב.

في الشارة المرورية الأولى التي تؤدي إلى منطقة مجلس مجلس محلي بيت دجن باتجاه جادة مناحيم بيغن. بعد أن يتعرّج الشارع نرى أمامنا تلة وعليها حديقة. نتجه يسارا إلى شارع شبزي ونوقف السيارة إلى جانب بيت عربي قديم، حيث يعمل في طابقه الأرضي كشك فلافل. من هنا نواصل السير على الأقدام في مسار دائري حول التلة.

بجوار البيت العربي، من يميننا، نجد بناية المجلس المحلي لبلدة بيت دجن، التي أقيمت على أنقاض قرية بيت دجن الفلسطينية. لا نتجه إلى بناية المجلس بل نتجه يسارا وندور حول التلة في شوارع كانت فيما مضى المركز المزدحم لقرية بيت دجن. 1

سير قصير صعودا على التلة يُؤدي بنا إلى عدد من المباني الأصلية التي بقيت في القرية. هذه التلة والحديقة فوقها تخفيان عمليا دمار بيت دجن. هنا كان مركز القرية. شارع شبزي الذي نتواجد فيه ليس شارعا اليوم وإنما طريق تمرّ في المكان الذي يبدو كحقل. مع الوقت تم هدم كل البيوت العربية التي كانت على جانبي الشارع. 2

גבעה זו, והגן שעליה, מסתירים את חורבן בית דג'ן.
כאן היה לבו העתיק של הכפר.

3 בקצה רחוב שבזי נפנה ימינה לרחוב קיבוץ גלויות. כאן נוכל לראות מקבץ בתים שלמים, בהם גרים עכשיו תושבים יהודים מבית דגן. בסמוך להם נראה גם הריסות בתים וחצרות, מרשימים לא פחות, ששרדו מבית דג'ן.

בדומה לבתים, גם התושבים החיים בהם היום הם עדות חיה לתקופה שהיתה ושאיננה. מומלץ לפנות באדיבות לאחד מהדיירים ולבקש לבקר בביתו. מדובר בחצרות שמסביבן מספר מבנים, המשרתים כל אחד משפחה; כך, משפחה גדולה שלמה חיה מסביב לחצר אחת. המשפחות הן אלה שנותרו כאן מההגירות הגדולות ממרוקו שהגיעו לכאן בשנות החמישים. בעוד ששאר העולים עזבו את המקום ועברו לגור בשיכונים מודרניים, היו כאלה שהעדיפו להישאר ולחיות בתנאים קשים יותר – אבל ביחד. אכן, קשה למצוא מקום אחר בסביבה שבו במחירי שכירות של עמידר יגורו בני משפחה גדולה שלמה מסביב לחצר אחת.

3 في نهاية شارع شبزي نتجه يمينا إلى شارع كيبوتس جلويوت. هنا نستطيع أن نرى مجمعا لبيوت كاملة يسكنها مواطنون يهود من بيت دجن. إلى جوارها أنقاض بيوت وساحات مثيرة بقيت من بيت دجن.

مثل البيوت، السكان الذين يعيشون فيها حاليا هم شهادة حية لفترة مضت وانقضت. نوصي بالتوجه بلطف إلى أحد السكان بطلب زيارة بيته. الحديث عن باحات وحولها عدد من البيوت التي يستخدمها أبناء العائلة، وهكذا فإن عائلة كاملة تعيش حول حوش واحد. العائلات التي تعيش هنا بقيت من الهجرات الكبيرة من المغرب التي وصلت إلى البلاد في الخمسينيات. هذا فيما انتقل بقية المهاجرين من هنا إلى عمارات سكنية حديثة، وكان بينهم من اختار أن يبقى ويعيش حياة أقسى ـ ولكن سويّة مع العائلة. إذ من الصعب أن نجد مكانا واحدا آخر في المنطقة يعيش فيه أبناء عائلة كبيرة كاملة حول حوش واحد بشروط إيجار شركة «عميدار».

השם בית דג'ן משמר את שמה הקדום של ההתיישבות הכנענית שהיתה פה. בית דגון מוזכרת לראשונה כ"בית דקן" בכתובת רעמסס השלישי מהמאה ה-12 לפני הספירה הנוצרית, ואילו בכתובת של סנחריב, המלך האשורי שכבש את האיזור במאה ה-7 לפני הספירה, היא כבר מוזכרת בשמה המקראי. הביזנטים, שבתקופתם אכלסו את המקום שומרונים, קראו למקום "כפר דגון".

أسم بيت دجن يأتي من نقطة استيطان كنعانية كانت في المنطقة. ذُكرت بيت دجون لأول مرة كـ «بيت دكن» في كتابات رعمسيس الثالث من القرن الـ ١٢ قبل الميلاد بينما ذُكرت في كتابات سنحريب الملك الأشوري الذي احتل المنطقة في القرن الـ ٧ قبل الميلاد باسمها كما ورد في «همكراة» أحد الكتب المقدسة اليهودية. البيزنطيون الذين استوطن الموقع في زمانهم شومرونيون سموا الموقع «كفار دجون».

בית דג'ן שכן על הדרך הקדומה שחיברה בין יפו לרמלה ובהמשך לירושלים. מסיבה זו הוקמו לאורך הדורות מספר מצודות בתחומי הכפר, האחרונה שבהם על ידי הבריטים. השאם אבן עבד אלמלכ, הח'ליף העשירי לבית אמיה הקים בתחומי הכפר מצודה במאה ה-8 לספירה, וגם הצלבנים שבאו כמה מאות שנים לאחר מכן עשו כמוהו. אלה קראו למקום בשם Casal Moyen. מצודה זו נהרסה בשנת 1187 על ידי סלאח אלדין, והוקמה מחדש ב-1191 על ידי המלך הצלבני ריצ'רד לב־הארי. האחרונים שהקימו מצודה במקום היו הבריטים, שעל פי תוכנית פריסת מצודות המשטרה שתוכננה על ידי צ'ארלס טיגארט, הציבו תחנה בקצה היישוב, בצמוד לצומת המרכזי המוכר גם כיום כצומת בית דגן.

تقع بيت دجن على الطريق القديمة بين يافا والرملة المؤدية إلى القدس. من هنا فقد أقيمت في محيط القرية مع السنين حصون عدة آخرها بأيدي البريطانيين. أقام هشام أبن عبد الملك الخليفة العاشر لني أمية في محيط القرية حصنا في القرن الثامن الميلادي. وحذا الصليبيون حذوه بعد بضع مئات من السنين. وقد سموا المكانCasal Moyen. تم هدم هذا الحصن في العام ١١٨٧ بأيدي صلاح الدين الأيوبي وأقيم من جديد في العام ١١٩١ بأيدي الملك الصليبي ريتشارد قلب الأسد. الأخيرون الذين أقاموا حصنا في المكان كانوا البريطانيون في إطار خطة نشر مراكز الشرطة التي وضعها تشارلس تيغارت حيث بنوا مركزا في طرف البلدة لصق المفرق المركزي المعروف اليوم بمفرق بيت دجن.

تقع بيت دجن على الطريق القديمة بين يافا والرملة المؤدية إلى القدس. من هنا فقد أقيمت في محيط القرية مع السنين حصون عدة آخرها بأيدي البريطانيين.

ב-25 באפריל 1948, במסגרת "מבצע חמץ" לכיבוש נפת יפו, נכבש הכפר על ידי כוחות ה"הגנה" ומאז לא הורשו תושביו הפלסטינים של הכפר לשוב אליו. את מקומם תפסו כאמור מהגרים יהודים, רובם מארצות צפון אפריקה ותימן. בדומה לאליהודיה ולכפר עאנה, גם בית דג'ן היה אחד מהכפרים הראשונים שבתיהם הריקים אוכלסו במהגרים. כוחות ה"הגנה" פוצצו חלק נכבד מבתי הכפר מייד לאחר הקרבות, כדי למנוע מבעליהם לשוב אליהם, והמהגרים נכנסו אל הבתים ששרדו. יוסף ויץ, מראשי הקק"ל, פעל להחרבת הכפר, אך

في الـ ٢٥ من نيسان ١٩٤٨ وفي إطار «حملة حميتس» لاحتلال لواء يافا، احتلت القرية قوات «هجاناة» ومن يومها مُنع السكان الفلسطينيين من العودة إلى قريتهم. احتل مكانهم كما ذكرنا مهاجرون يهود غالبيتهم من بلدان شمال أفريقيا واليمن. مثل اليهودية وكفر عانة كانت بيت دجن من القرى الفلسطينية الأولى التي تم إدخال مهاجرين يهود إلى بيوتها بدل أهلها الأصليين. فجرت قوات الـ «هجاناة» عددا كبيرا من بيوت القرية الخالية بعد انتهاء المعارك مباشرة لغرض منع أصحابها من العودة إليها فيما دخل المهاجرون إلى البيوت

בית דג'ן שכן על הדרך הקדומה שחיברה בין יפו לרמלה ובהמשך לירושלים. מסיבה זו הוקמו לאורך הדורות מספר מצודות בתחומי הכפר, האחרונה שבהם על ידי הבריטים המאכלסת היום את משטרת ישראל.

פעולה זו הופסקה לטובת יישובם של המהגרים היהודים. כך הוקם היישוב הישראלי בית דגן.

על פי סקר השלטונות הבריטיים, ערב מלחמת 1948 התגוררו בכפר כ-4,500 תושבים, מוסלמים ברובם, עם קהילה קטנה של נוצרים, בכ-990 מבנים. במאה ה-20 נפתחו שני בתי ספר – לבנים ולבנות, והפעילות בהם הופסקה יחד עם החיים בכפר באביב 1948 – 62 שנה לפני כתיבת הסיור הזה.

التي بقيت. وكان يوسف فايتس من رؤساء «كيرن كييمت ليسرائيل» عمل على تدمير القرية إلا أنه تم تعليق التدمير لصالح عملية توطين مهاجرين يهود فيها. وهكذا أقيمت البلدة الإسرائيلية بيت دجن.

بحسب استطلاع السلطات البريطانية عشية حرب ١٩٤٨ سكن القرية نحو ٤٥٠٠ نسمة غالبيتهم من المسلمين مع مجموعة صغيرة من المسيحيين في ٩٩٠ بيتا. في القرن ألـ ٢٠ فتحت في القرية مدرستان للبنين والبنات توقف عملهما مع توقف حياة القرية في ربيع ١٩٤٨ . ٦٢ سنة قبل كتابة هذا المسار.

ד"ר אימן חמודה, פליט פלסטיני מבית דג'ן, מנתח פלסטי החי כיום בעמאן שבירדן, ערך לאחרונה ספר המקבץ את סיפוריהם של פליטי הכפר. בהתכתבות עמו לאחר שביקר בכפר, כתב לי חמודה על אפשרות שיבתו לכפר:

עזבתי את ביתי שבעמאן בשעה 7 בבוקר, והגעתי לבית דג'ן בשעה 2 בצהריים. אם תחסיר מזה את השעתיים שעיכבו אותי בגבול ואת השעתיים בהן התעכבתי בשכם, אני סבור שייקח לי מעמאן לבית דג'ן שעתיים נסיעה. כן, אני יכול לנסוע ולשוב מהקליניקה שלי בעמאן ואליה, אם ביתי יהיה ברחוב אלביר 7 בבית דג'ן. יום אחד זה יקרה, ובכתובת הזו 'הבעלים החדשים' יהיה אימן חמודה השלישי. הוא יציג בפני פקיד העירייה הערבי את מסמכי הבעלות על הנכס משנת 1940 – המראים כי סב סבו היה הבעלים המקוריים. אתה שואל כיצד כל זה יקרה? על כך אין לי תשובה. אך כשאני מתבונן לאחור על מצבים דומים שהתרחשו בהיסטוריה בעולם הזה (אלג'יריה, דרום אפריקה, הונג קונג...), לכולם, אני מוצא, יש מכנה משותף: כיבוש לא מחזיק לעד.

د. أيمن حمودة، لاجئ فلسطيني من بيت دجن، جرّاح تجميل يعيش اليوم في عمان ـ الأردن، حرر مؤخرا كتابا يحكي قصص المهجرين من بيت دجن. في المراسلات بيننا بعد زيارته القرية كتب لي د. حمودة عن إمكانية عودته:

غادرت بيتي في عمان الساعة ٧ صباحا، ووصلت إلى بيت دجن الساعة الثانية ظهرا. إذا ما خصمت من ذلك الساعتين اللتين قضيتهما متأخرا على نقطة الحدود والساعتين التي تأخرتهما في نابلس، أعتقد أن المسافة بين عمان وبيت دجن هي ساعتان سفر. نعم، أستطيع أن أسافر إلى بيت جن وأعود إلى عيادتي في عمان خلال ساعتين في حال كان بيتي واقعا في شارع البير ٧ في بيت دجن. سيحدث هذا يوما ما، ويكون في هذا العنوان «المالك الجديد» أيمن حمودة الثالث. وسيُبرز أمام موظف البلدية العربي وثائق ملكية البيت من العام ١٩٤٠ ـ التي تثبت أن جدّ جده كان المالك الأصلي. ربما سألتني كيف سيحدث ذلك؟ ليس لدي إجابة على سؤال كهذا. لكن عندما أنظر إلى الوراء إلى حالات كهذه حصلت في تاريخ العالم (الجزائر، جنوب أفريقيا، هونج كونج...)، أجد لجميعها قاسما مشتركا: الاحتلال لا يستمر إلى الأبد.

// מקורות //

מוריס בני (1991), **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947–1949**, עם עובד: תל אביב.

גרן ויקטור (תשמ"ב), **תאור ארץ ישראל**.
תרגם מצרפתית לפי מהדורת פריז משנת 1868:
חיים בן עמרם. ירושלים: יד בן צבי.

יעקובסון מיכאל (2010), "הקול שמסרב לגווע מבית דגן":
התכתבות עם ד"ר אימן חמודה, רשימה בבלוג "חלון אחורי",
18.11.2010, www.michaelarch.wordpress.com

// المصادر //

موريس بيني (١٩٩١)، **ولادة مشكلة اللاجئين الفلسطينيين، ١٩٤٧ – ١٩٤٩**، تل أبيب: عام عوفيد.

فيكتور جرن، **وصف أرض إسرائيل**،
(ترجمه من الفرنسية حسب طبعة باريس ١٨٦٨: حاييم بن عمرام)،
القدس: يد بن تسفي.

يعقوبسون ميخائيل (٢٠١٠)، "الصوت الذي لا يموت من بيت دجن".
مقابلة مع د. ايمن حمودة، مدونة "الباب الخلفي"
18.11.2010, www.michaelarch.wordpress.com

www.alabasiyya.com | www.palestineremembered.com

כניסה לבית ערבי שנאטמה בבלוקים ברחוב קיבוץ גלויות // مدخل بيت عربي أغلق بالطوب في شارع كيبوتس جلويوت

קבר נבי הודא, היום: קבר יהודה בן יעקב // قبر النبي الهدى، حاليا: قبر يهودا بن يعقوب